

Voordracht Jacobidebat 'Klaar met het leven?' door
Daniël Boomsma

Gehouden op 21 juni 2017 om 20:00

**Mr. Hans
van Mierlo
Stichting**

Dames en heren,

Erg fijn dat u deze avond wilt bijwonen.

Het onderwerp van vanavond is geen lichte kost, maar het is erg belangrijk en gaat ons allemaal aan.

U denkt wellicht:

wat heeft deze jongeman ons te vertellen over ouderdom en het levenseinde?

En ik kan me dat wel een beetje voorstellen,

Ik kan mij niet beroepen op decennia levenservaring

Mij past dus bescheidenheid.

Toch krijgt iedereen vroeg of laat met het levenseinde te maken, en ik net goed als ieder ander.

Mijn oma overleed in 2001, zes maanden na het overlijden van mijn opa

Mijn moeder vertelde me dat in die maanden mijn oma wel eens zei:

'Ik ben er alleen nog voor jullie hoor'

Mijn moeder, haar zus en haar broer hebben mijn oma niet losgelaten

'Dan gaat u weer wat vaker eruit, komt vaker bij ons op bezoek', zeiden ze dan.

Ze bad na het overlijden van mijn opa nog vaak, in stilte op de rand van haar bed, en wenste ze met haar overleden moeder herenigd te worden.

Ook vertelde ze mijn moeder dat ze soms wakker werd met het gevoel alsof iemand zacht haar wang aanraakte. Alsof ze 'geroepen' werd.

Mijn oma borduurde nog, kookte heerlijk, keek elke zondag de mis op televisie.

Maar voor haar was het goed zo. Zij achtte haar leven voltooid, -zouden we kunnen zeggen.

Ze overleed uiteindelijk in het ziekenhuis,
enkele weken nadat ze van de trap was gevallen
Mijn oma heeft daar onnodig lang geleden.

Dames en heren,
Afgaande op de berichtgeving door de media,
wordt het debat rondom 'voltooid leven'
vooral vanuit de schuttersspuitjes gevoerd.
Toch wordt er ook stilletjes een dialoog gevoerd – zij het niet altijd zichtbaar en hoorbaar
- en die is veel vruchtbaarder.

Dat merk ik ook nu ik aan een bundel werk
over medisch-ethische dilemma's, waaronder voltooid leven.
De Van Mierlo Stichting geeft daarbij ruimte aan verschillende
levensbeschouwelijke invalshoeken op fundamentele kwesties
Vragen als: 'Wat is de mens' en ook: 'Van wie is ons leven?'
Ook de wetenschappelijke instituten van de ChristenUnie en de SGP
schrijven een bijdrage;

Het aardige van de bundel is dat je je verdiept in uiteenlopende opvattingen.
Dat je je steeds kunt inleven in het gedachtegoed van de ander.

En ja, met inlevingsvermogen begint de dialoog.
Met het je verplaatsen in de ander.

Dat betekent natuurlijk niet dat je de ander altijd gelijk moet geven,

Maar wel dat je probeert de dingen te zien zoals de ander ze ziet.
Zo ontstaat dan ruimte voor twijfel en zelfonderzoek;
De waarde daarvan onderschatten we nog wel eens.

Vanuit die gedachte wil ik vanavond ook
het vraagstuk 'voltooid leven' benaderen

Voordat ik dat doe, wil ik toch benadrukken dat ik niet namens D66 spreek,
maar de Van Mierlo Stichting vertegenwoordig.

Wij houden ons bezig met de ontwikkeling van het gedachtegoed

Vanuit onze waarden en uitgangspunten wil ik ook iets vertellen over het wetsvoorstel over
voltooid leven

Naar formatiebesprekingen kijken wij vanaf een afstand

En ik zou, moet ik eerlijk zeggen,

soms best willen dat wij en andere wetenschappelijke instituten ook aan tafel konden
plaatsnemen –

Maar het is zoals het is. En de rolverdeling is goed zo. 😊

-

[Wat is voltooid leven?]

In haar boek ‘Voltooid leven: over leven en willen sterven’
omschrijft Els van Wijngaarden,
universitair docent aan de Universiteit voor Humanistiek,
haar onderwerp als ‘een kluwen van onvermogen en onwil
nog langer verbinding te maken met het leven.’¹

Een ‘proces van losraken en vervreemding’ van jezelf en anderen,
met als gevolg ‘een permanente innerlijke spanning’,

Een versterkt verlangen om het leven te beëindigen.’

Einde citaat

Dit kan worden veroorzaakt door existentiële eenzaamheid,

vrees voor afhankelijkheid

het onvermogen tot zelfexpressie,

of levensmoeheid

Het gevoel dat er

¹ Els van Wijngaarden, Voltooid Leven; Over leven en willen sterven, Amsterdam/Antwerpen, 2016

‘geen horizon meer is om te verkennen’,
en dat alles wat van waarde was,
in het verleden ligt

In de documentaire *Ongeneeslijk oud* uit 2010
zegt de toen 93-jarige weduwe Ans Nieuwenburg-Bron:

‘Ik heb al die jaren [zonder mijn echtgenoot]
mijn eigen leven kunnen doen
Daar heb ik zo van genoten
En nu hoeft het niet meer.
Ik heb zo het gevoel: ik ben klaar [...]

Het is een groeiproces...
Ik zeg altijd: het is te vergelijken met een feest
Het is zo’n feest geweest,
en op een bepaald moment
is het klaar
en wil je naar huis.’

[Zelfbeschikking en autonomie]

In het verlengde van de betekenis van ‘voltooid leven’
ligt de vraag naar de wenselijkheid van levenseindebegeleiding.

Het wetsvoorstel van Pia Dijkstra
wil het mogelijk maken
om op niet medische gronden, zoals de euthanasiewet wél vereist,
dus bij ‘voltooid leven’,
een beroep te kunnen doen op levenseindebegeleiding.

De initiatiefwet, deels in navolging van het burgerinitiatief *Uit vrije wil* uit 2010
richt zich specifiek op ouderen van 75 jaar of ouder,

waarbij het verzoek tot hulp bij zelfdoding vrijwillig, zonder enige druk van buitenaf, weloverwogen en duurzaam moet zijn.

Is het wenselijk dit mogelijk te maken? Laten we vanuit verschillende perspectieven naar die vraag kijken.

Allereerst vanuit de begrippen zelfbeschikking en autonomie

Belangrijke begrippen voor sociaal-liberalen

Wij hechten grote waarde aan de individuele vrijheid, maar altijd ingebed in verbondenheid met anderen.

Wat dat betekent voor de begrippen zelfbeschikking en autonomie, daar kom ik zo op

Zelfbeschikking is het beschikken over het eigen lichaam

Daar volgt het recht uit om het eigen leven te beëindigen

Autonomie duidt op de vrijheid en mogelijkheid

om zinvol invulling en richting te geven aan het eigen leven

Zelfbeschikking houdt verband met de ‘biologie, met het lichaam.

Autonomie met de ‘biografie’, het levensverhaal of levenspad

Voor sommige ouderen,

en daar richt het wetsvoorstel van Dijkstra zich op,

geldt dat de biologie hun biografie naar *hun* oordeel ‘overleeft’.²

Zij hebben een hoge leeftijd, maar hebben een sterk gevoel

dat ze het einde van hun levenspad bereikt hebben

Als dat het geval is spreken we in gangbaar taalgebruik van ‘voltooid leven’.

Je kan zeggen dat autonomie is in de eerste plaats een vermogen is

² Zie ook de Memorie van Toelichting bij de Wet toetsing levenseindebegeleiding van ouderen op verzoek, pag. 51 (<https://d66.nl/content/uploads/sites/2/2016/12/Memorie-van-toelichting-Wet-toetsing-levenseindebegeleiding-van-ouderen-op-verzoek.pdf>)

van mensen om vat te hebben op hun bestaan.³

Autonomie wijst op het in staat zijn om een leven te leiden
'waarvan je vindt dat het waard is geleefd te worden'.⁴

Vaak biedt de zekerheid van zelfbeschikking
ten aanzien van het levenseinde als het zover komt,
al veel geruststelling
Ouderen ontlenen hun waardigheid en gemoedsrust aan de mogelijkheid te kunnen zeggen:
'Het is goed zo'.

[Waardigheid]

Autonomie is zo eigenlijk niet de kern van de zaak
Dat is de waardigheid die ouderen eruit afleiden

Van waardigheid is vaak geen sprake
Sommige mensen bestellen een zogeheten 'zelfmoordpoeder' uit China
Dan wordt op een dag de 'bestelling' geleverd,
waarna mensen het heft in eigen hand nemen.
Op eigen initiatief, zonder begeleiding en vaak ook zonder gesprekken met anderen.
Dit wordt wel de 'China-route' genoemd

Anderen nemen de 'België route'.
De documentaire *Medeleven* van Gerard Brinkhorst
Vertelde het verhaal van de 90-jarige Pieter Jiskoot,
Die op advies van de *Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levenseinde*,
grote hoeveelheden anti-malariamedicijnen bestelde.
Illegaal natuurlijk

Maar daar zat meneer Jiskoot niet mee.
Zijn vrouw en dochter waren overleden.

³ Joel Feinberg, *Harm to Self. The Moral Limits of the Criminal Law*, derde editie, New York/Oxford: Oxford University Press, 1986. Zie ook: Annelien Bredenoord, 'Medische ethiek', pag. 227, in: *Redelijk Radicaal*, Uitgeverij Balans, 2016

⁴ Frits de Lange, 'Zorg voor autonomie, Christen Democratische Verkenningen, 2014, pag. 55

Zijn zoon zag hij niet meer.

‘Zou ik nou de laatste jaren van mijn leven op bed moeten liggen?’ vroeg hij.

Of in een rolstoel?

Dat stuit me tegen de borst.’

Meneer Jiskoot kwam niet in aanmerking voor euthanasie, dus wilde hij zijn eigen weg kiezen

Er zijn nog andere wegen:

Stoppen met eten en drinken, grote hoeveelheden helium

Nog minder waardige manieren

Maar wensen we niet iedereen een waardiger levenseinde dan dat?

Een waardige afsluiting,

is dat niet wat we mogelijk moeten maken?

Het is daarbij nodig dat mensen die het besluit nemen dat het mooi is geweest,
niet *alleen* worden gelaten.

Leven doen we niet alleen, sterven ook niet.

En hulp wil ook zeggen: eerst onderzoeken of er geen andere mogelijkheid is.

[Begeleiding]

De levenseindebegeleider,

zoals die wordt geïntroduceerd in het wetsvoorstel van Pia Dijkstra,

krijgt een speciale opleiding, waarbij de nadruk ligt op existentiële vragen,

het ervaren van verlies aan identiteit, gebrek aan zingeving,

en gaat het gesprek aan met mensen met een wens om te sterven.

Dat gebeurt op z'n minst twee keer,

maar vaak zullen meerdere gesprekken nodig zijn

Om motieven en overwegingen te achterhalen,

Om er zeker van te zijn dat er geen misbruik of druk van de omgeving in het spel zijn, voor
zover dat menselijkerwijs mogelijk is

Er zeker van te zijn dat het niet om een opwelling gaat
Om troost te bieden
en zingeving te praten, over – wat de Franse filosoof Paul Ricoeur noemt – ‘narratieve
identiteit’;

Het eigen levensverhaal in verbondenheid met anderen⁵: vrijheid in verbondenheid

Of over het geloof in God,
dat vele mensen een gevoel geeft
nooit helemaal alleen te zijn.

Bovenal gaat het erom te bepalen of er geen andere oplossingen
zijn.

Daarom wordt er in het wetsvoorstel gesproken van ‘levenseindebegeleiding’, en niet van
stervenshulpbegeleider

Dat laatste impliceert immers dat er geen andere opties meer zijn
Maar er is soms juist wél een andere mogelijkheid dan het levenseinde

Dames en heren,
Een wens om te sterven gaat nooit alleen het individu aan.

Voor stervenshulp bij ‘voltooid leven’ geldt dus niet
dat er gestreefd moet worden naar ‘volmaakte zelfstandigheid’:

Beter is het om vast te stellen
dat het levenseinde, net als het leven,
altijd gestalte kan krijgen in verbondenheid met anderen.
Daar ziet het wetsvoorstel ook op
Familie, vrienden, geliefden, collega’s.
Geen mens is tenslotte een eiland!
Juist de begeleiding schept gelegenheid voor afscheid,

⁵ Zie ook: Paul Ricoeur, *Time and narrative*, Vol. I, Chicago: University of Chicago Press (1984)

en voor het onderzoeken van de stervenswens, die misschien helemaal geen stervenswens blijkt te zijn

Want de stervenswens is vaak ambivalent,
zoals Els van Wijngaarden schetst in haar boek
Ook daar ligt een taak voor de naasten en de begeleider

[Rol overheid]

Heeft de overheid het recht – en ik zou willen zeggen de mogelijkheid met oog op wat er nu al gebeurt –
om deze weg naar het
genadige, humane levenseinde te versperren?

Ik denk het niet
Zij heeft een plicht het kwetsbare leven te beschermen
Het gaat haar ook aan dat er waardering is voor ouderdom in de samenleving
Dat ontbreekt vandaag de dag nog vaak.
De één spreekt van barmhartig, de ander verbonden
De basis is hetzelfde: een samenleving met goede zorg.

Maar er zijn situaties waarin een individueel besluit om het leven
te eindigen zwaarder weegt,
waarin de overheid zich te groot maakt als het zegt: ‘u mag dit niet met hulp van andere doen’

Toch eigent de overheid zich het recht nu wél toe om te zeggen
Hulp bij zelfdoding is nu strafbaar.

De taak van de overheid is in de eerste plaats het wegnemen van de wettelijke belemmering
en strafmaat voor stervenshulp bij voltooid leven –
een gevangenisstraf van maximaal 3 jaar.⁶

Maar waardig sterven vergt zoals gezegd hoe dan ook een beroep op anderen

⁶ Zie ook de Memorie van Toelichting bij de Wet toetsing levenseindebegeleiding van ouderen op verzoek, pag. 16

Daarom kan het niet bij het wegnemen van belemmeringen blijven

Het schept integendeel een verantwoordelijkheid – een zorgplicht – voor de overheid om de zorgvuldigheid bij het vrijwillig levenseinde te waarborgen

De levenseindebegeleider begeleidt het proces van begin tot eind, haalt zelf de middelen bij de apotheker en overhandigt die zelf aan degene die erom heeft gevraagd.

En juist omdat een *waardig* sterven in elk geval een beroep op anderen doet, en zelfbeschikking en autonomie geen absolute begrippen zijn, is het zo belangrijk om te voorzien in die zorgvuldige, en vaak ook *voorkomende* begeleiding

In de Memorie van Toelichting bij de wet staat:

“Niet alleen de ideeën en inzichten die iemand heeft over het goede leven of een waardig levenseinde komen tot stand in dialoog met iemands sociale omgeving, ook de uitvoering vindt altijd plaats in verbondenheid met anderen
In nagenoeg ieders levensverhaal spelen familie, geliefden, collega's en anderen een belangrijke, zo niet essentiële rol
Een biografie wordt nooit helemaal zelf geschreven...”

In het kader hiervan is het goed om te zeggen dat sommigen het wetsvoorstel niet ver genoeg vinden gaan Die willen er écht zelf over gaan: geen begeleiding. Geen gespreken Dit is dan ook een compromis en legt ook bloot dat gezocht is naar een balans. Zelfbeschikking, maar óók bescherming De mogelijkheid voor mensen bieden, maar wel mét zorgvuldigheid met oog voor de omgeving, met veiligheidswaarborgen

[Rol van de samenleving]

Dames en heren,
Van onze samenleving,

van ons allen hier,
verwachten we dat we voor elkaar zorgen
Dat we naar elkaar omkijken, eenzaamheid en verwaarlozing bestrijden
en elkaar perspectief bieden op een zinvolle levensinvulling.

Ik begrijp goed dat het vraagstuk ‘voltooid leven’
aanleiding kan zijn voor de uitroep:
‘Wij dienen toch om te kijken naar de kwetsbare ouderen in onze samenleving?’

Het antwoord op die vraag is denk ik voor ieder van ons helder:
ja, natuurlijk moeten we dat doen.

Ik begrijp en deel de breed zorgen over ‘deze tijd’,
dat menselijke waardigheid wordt gereduceerd tot economische meerwaarde.
Soms lijkt de onuitgesproken conclusie wel dat ‘ouderen er minder mogen zijn’.
Dat is een dieper probleem dat we gezamenlijk moeten ondervangen

Hedy d’Ancona, ook ondertekenaar van het initiatief *Uit vrije wil*,
zei het zo in haar recente Socrateslezing voor het Humanistisch Verbond:
We moeten blijven streven naar een samenleving
“waar rimpels niet de eenzaamheid voorspellen”⁷
‘Een land waar ouderen willen wonen’,
zoals de titel van haar lezing luidde

Goed verwoord is het ook in het ‘Zilveren Stembus Akkoord’
en het manifest *Waardig ouder worden*,
De essentie?
Ouderen moeten zich gezien en gewaardeerd voelen om wie ze zijn
Naar vermogen mee kunnen doen.⁸

Op de eerste en tweede plaats staat dus de zorg,
Gezelschap, aandacht, waardering, zingeving.

⁷ ‘Er is een land waar ouderen willen wonen’, Socrateslezing 28 mei 2017

⁸ <https://www.christenunie.nl/1/library/download/1052061>

Maar wij zijn niet vrij
om te kiezen wat ons overkomt.⁹

En hoeveel zorg we ook kunnen bieden,
er zal voor sommigen een moment komen
waarop het leven een eindpunt heeft bereikt
In die fase moeten wij streven naar waardigheid
Naar humaniteit, en barmhartigheid voor hen die
dat zo sterk ervaren
En wij moeten die mensen niet alleen laten
Want ook dát is zorg voor mensen

Die humaniteit bevorderen we in onze samenleving, door
een waardig sterven voor ouderen,
op niet-medische gronden – voor wie met het volle verstand zegt
‘het hoeft niet meer’ – mogelijk te maken.

Dank u wel

⁹ Fernando Savater, *Het goede leven, ethiek voor mensen van morgen*, Uitgeverij Bijleveld 1996, pag. 26